

KÜLTÜR MİRASIMIZ PARA KESELERİNDEN ÖRNEKLER

Pakize KAYADİBİ*

ÖZ

Türk kültürü ve sanatı içinde kendine özgü bir yeri ve anlamı olan keseler, uzun yıllar altın, gümüş gibi değerli madenleri, tütün, baharat, saat, ok ve cüz gibi nesnelere hem taşımak hem de giysilerini süslemek amacıyla kullandıkları önemli bir eşya olmuştur. Günümüzde ise kese, örneklerine müze, arşiv, özel koleksiyoncu ya da antika dükkânlarında rastlanılmakta pazarı olmadığı için üretilmemektedir. Zengin kültür mirasımız olan keselerimizin yaşatılması, gelecekte kuşaklara aktarılması ve belgelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Geleneksel Türk Sanatlarımız içinde yer alan ve maddi kültür değerlerimizden olan keselerimizi tanıtmak ve belgelemektir. Çalışmada Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan tığ örgüsü para keseleri incelenmiştir. Seçilen konunun, Türk kültür tarihine açısından ilgililer literatüre ve kültür değerlerimizden olan keselerin korunmasına katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk Sanatları, El Sanatları, Örgü, Kese, Kültür

* Dr. Öğr. Üyesi - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü.
e-posta: pkayadibi@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 19.11.2018 / Makale Kabul Tarihi: 09.01.2019

ABSTRACT

CULTURAL HERITAGE SAMPLES OF POUCHES

Pouches, which have a specific place and meaning in Turkish culture and art, have been an important item that they used both to carry precious metals such as gold, silver, tobacco, spice, watch, arrow, juz and to decorate their clothes. Nowadays, pouch, their examples are found in museums, archives, private collectors or antique shops and are not produced for lack of market . It is very important that our sacs which are rich cultural heritage are kept alive, transferred to future generations and documented. The goal of this study is to introduce and document that the slices are from our material cultural values and within our Traditional Turkish Arts. In this study, the coin pouches of the crochet were investigated in the Museum of Turkish Islamic Art of Bursa. It is considered that the selected subject is important for contributing to the preservation of the pouches of our cultural values and the relevant literature in terms of Turkish Cultural History.

Key Words: Traditional Turkish Arts, Crafts, Knitting, Pouch, Culture.

GİRİŞ

“Kise - kese”, küçük, büyük torba, kap, cep- te taşınan para torbası, kumaştan yapılmış çanta biçimindeki kap (Develioğlu, 1970:624), cüzdan (Sarı, 1982:1339), para koymaya mahsus torbacık (Arseven, 1943:1052) olarak tanımlanan kese aynı zamanda belirli bir miktar parayı bildiren ifadedir. Kise yazılır, kese denilirdi. Akça için “kese”, altın için de “surre” anlatımı kullanılırdı (Pakalın, 1983:247).

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde kese; “gümüş paraların bulunduğu torba. Para ölçüsü. Genellikle her elli bin akça bir kese olarak hesap edilirdi” (Parmaksızoğlu, 1983:294) olarak tanımlanmaktadır. Barışta (1999:216) ise bu kavramı para, tütün, saat, mühür gibi nesnelere taşımak amacıyla hazırlanmış üzeri işlemlerle bezenmiş, kare, daire, üçgen, dikdörtgen gibi geometrik biçimlerde, ağzı ya kapaklı ya da kapaksız, küçük boyutlu torba şeklinde ifade etmektedir.

Fotoğraf 1: 2153/130A envanter numaralı minyatür (Karamağaralı, 1984:40).

Türk sanatında önemli bir yere sahip olan keseler oldukça eskiye dayanmaktadır. Karamağaralı (1984:36,70) “Muhammed Siyah Kalem’e Atfedilen Minyatürler” adlı eserinde “önüne tuğ dikilmiş bir türbeyi ziyarete ve adak yapmaya gelenler görülmektedir. Bilindiği gibi türbelere tuğ veya bayrak dikilmesi bir Türkistan âdetidir. Figürlerden biri çaydanlıktan su içerken tasvir edilmiştir. Sahnedeki diğer Ming devri Çin vazolarının da, su ve başka ihtiyaç maddelerini taşımak için ziyaretçilerin beraberlerinde getirmiş oldukları veya bunların adak oldukları düşünülebilir” şeklinde bilgi vermektedir. Minyatürde bulunan figürler incelendiğinde; çaydanlıktan su içerken tasvir edilen, kırmızı giysili figürün karşısında olan ve ellerinde vazolar tarzı nesne bulunan iki figür olmak üzere toplam dört figürün belindeki kemere takılı, süslü, kapaklı, kapaksız gümüş ve altın gibi madeni eşya taşımaya yarayan kese örnekleri görülmektedir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 2a-b: 2160/89A 2a-b: 2160/52A Envanter numaralı minyatür (Karamağaralı, 1984:40).

Karamağaralı (1984: 39) Fotoğraf 2a'yı "Bir elinde seramik bir kap, diğerinde bir tuğ tutan genç" olarak ve Fotoğraf 2b'yi "6,7 x 22,8 cm. ebadında, kumaş üzerine yapılmış olan ve sadece bir erkek figürü ihtiva eden, resim yüksekliği yaklaşık 30 cm. olan bir rulo veya levhadan kesilmiş olmalıdır" şeklinde açıklamaktadır. Bu figürlerde de kemere takılı, süslü ve kapaklı kese örnekleri görülmektedir. Ayrıca Levni, Abdullah Buhari gibi sanatçıların 18. yüzyıla ait minyatürlerinde yer alan figürlerde de kese örnekleri görülmektedir (Fotoğraf 3a.b.c.).

Fotoğraf 3a: Osmanlı sarayında tütün dolduran memurlardan biri (Ünver, 1951:7)

3b: 17. yy. ikinci yarısı genç hanım tasviri (Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, 1993:264)

3c: Gelin (Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın, 1993:205)

Keseler kullanılacak eşyaya uygun boyutta ve biçimde üretilip, daire, üçgen, kare, dikdörtgen gibi geometrik form alırlar ve yapıldığı teknik ile kullanılan malzemeye göre isimlendirilirler. Keselerin ipek, pamuk gibi ince iplik kullanılarak iğne ile örülenlerine "iğne örgüsü keseler"; pamuk ipliği, sırma kullanılarak tuğ ile örülenlerine "tuğ örgüsü keseler"; pamuk ve daha kalın ipliklerle örülenlerine "şiş örgüsü keseler" denir. Kumaş parçalarını oya ya da işleme teknikleri ile bir araya getirerek oluşturulan keseler "dival işi keseler" ve "kumaş keseler", boncuk kullanılarak yapılan keseler "boncuk keseler" sırma kordonlarla yapılan keseler de "fermene işi keseler" olarak adlandırılır ya da uygulanan işleme tekniğine göre tanımlanırlar.

Keseler kullanılış amacına ve içine konulan malzemenin özelliğine göre beş gruba ayrılabilir.

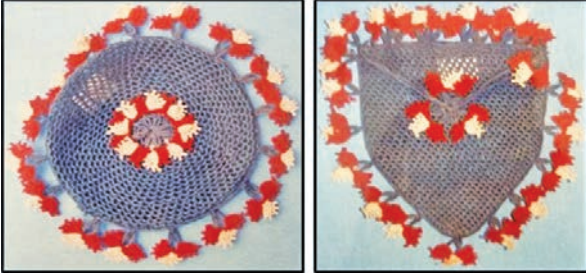
1. Günlük kullanım eşyalarına ait muhafaza ve taşıma keseleri (para, saat, tütün ve mühür keseleri gibi).
2. Yazı araçlarını ve kitapları muhafaza keseleri (divit, hokka, cüz, kur'an keseleri gibi).
3. Mutfak araç-gereçlerini muhafaza keseleri (kaşıklık, kuru bakliyat, baharatlık gibi)
4. Harp ve av araç-gereçlerini muhafaza ve taşıma keseleri (yay ve ok keseleri gibi)
5. Temizlik işlerinde kullanılan ve temizlik eşyalarının muhafaza edildiği keseler (hamam, yüz, sabun ve tarak keseleri gibi) (Sarıoğlu ve Kayadibi, 2003:16).

Para, saat, tütün ve mühür keseleri, eskiden ferace (Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi, Türkçe Sözlük, 2011:861), göğüslük, ceket, kuşak içinde saklanır, etek, pantolon, elbise ceplerinde taşınır ya da bele bağlanan kalın dokuma ya da ipten asılırdı. Saat keseleri, daire, oval ya da para keselerinden küçük geometrik formdan oluşmaktadır (Fotoğraf 4). Saatin içine girmesine uygun ağızlık denilen boşluk bırakılan, genellikle erkeklerin kullandığı ve ceket iç cebinde saklanan iğne, tuğ örgüsü, kumaş ve deri parçalarından yapılan keselerdir.

Fotoğraf 4: Saat keseleri

Mühür keseleri para keselerine göre daha küçük boyutlarda olup, kuşak içinde ya da kolye gibi boyuna asılarak taşınırdı. Koçu (1967:155) mühür keselerini “padişahların yetkili vekili olan sadrazamların sadrazamlık işareti kendilerine verilen padişahın altın mühür idi, bu mühür de bir gelenek olarak al atlastan bir kese içine konulur, kesenin bağcığı da altın sırmadan olurdu. “Mühürü Hümayun” denilen bu mühür, sadrazamlarda boyunlarına asıp taşırlar, hatta onunla beraber yatarlardı” ifadesi ile açıklamaktadır. Özbel (1949:4) ise “Eski Türk Keseleri” adlı eserinde; “damat için hazırlanmış keseler bazı yerlerde para, mühür ve saat olmak üzere üç ve bazı yerde tütün de dahil dört parça bir takım teşkil ederdi” ifadesi ile takım keselerin çeyiz geleneğindeki önemini vurgulamaktadır.

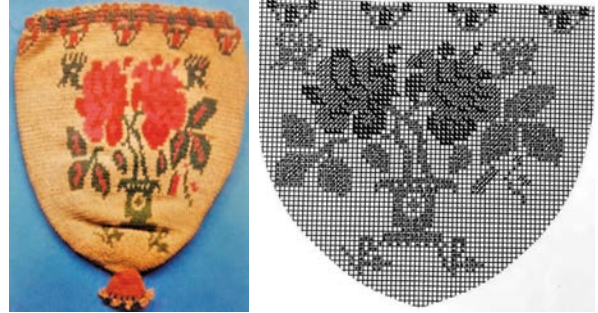
Fotoğraf 5: Mühür ve saat takım kesesi

Divit ve hokka, cüz keseleri ya da kitap kesesi denilen dini kitapları içine koymaya yarayan bezden yapılmış zarf şeklinde kapaklı keselerdir. Divit, içine yazı kalemleri koymaya özgü uzunca ve kapalı bir kutu gibi kısmı olan ve bunun bir tarafına tespit olunmuş bir kapaklı hokkası bulunan kalemlik olup beldeki kuşakta taşınırdı (Arseven, 1950:471).

Türk kültürü ve sanatı içinde kendine özgü bir yeri ve anlamı olan keseler, uzun yıllar altın, gümüş gibi değerli madenleri, tütün, baharat, saat, ok ve cüz gibi nesnelere hem taşımak hem de giysileri süslemek amacıyla kullanılan önemli bir eşya olmuştur. Aynı zamanda çeyiz kültürümüzde de tığ örgüsünden yapılmış damat kesesi, hamam kesesi, takım kesesi (saat, tütün, para) bulunur, evlene-

ceği erkeğe ve ailesine armağan edilirdi. Keseler, taşıma ve süslenme eşyası olmasının yanında sözsüz bir iletişim aracı olarak da kullanılmaktadır. Türk kadınının dile getiremediklerini anlatmak için keselerde renk, motif ve oyalara kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise kese örneklerine müze, arşiv, özel koleksiyoncu ya da antika dükkanlarında rastlanılmakta pazarı olmadığı için üretilmemektedir. Zengin kültür mirasımız olan keselerimizin yaşatılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve belgelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Geleneksel Türk Sanatlarımız içinde yer alan ve maddi kültür değerlerimizden olan keselerimizi tanıtmak ve belgelemektir. Çalışmada Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi’nde bulunan tığ örgüsü para keseleri incelenmiştir. Seçilen konunun, Türk kültür tarihi açısından ilgili literatüre ve kültür değerlerimizden olan keselerin korunmasına katkı sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

BULGULAR

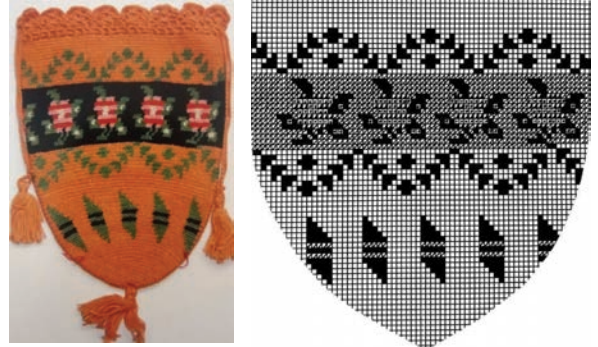

Fotoğraf 6: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 1976

Para kesesi paraboloid (yarım elips) biçimli olarak çalışılmıştır. Sık iğne tekniği ile kaide ucu ya da badem denilen alt kısmından başlanan kese, dikey olarak “saksıda büyüyen iki gül dalı, tomurcuk ve dalları” motifi ile sepet içinde çiçeğe benzeyen tekrar eden birimlerden oluşan bir bordür ile tamamlanmaktadır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış bağcık uçları püskül, kaide ucu çiçek motifi ile süslenmiştir.

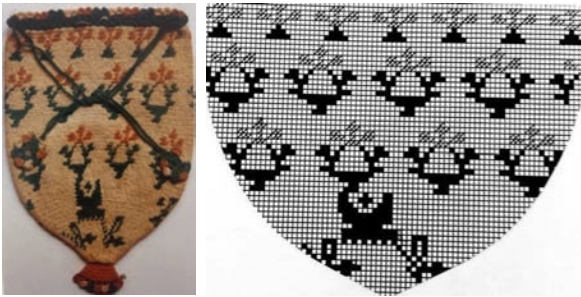
Fotoğraf 7: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No:2580

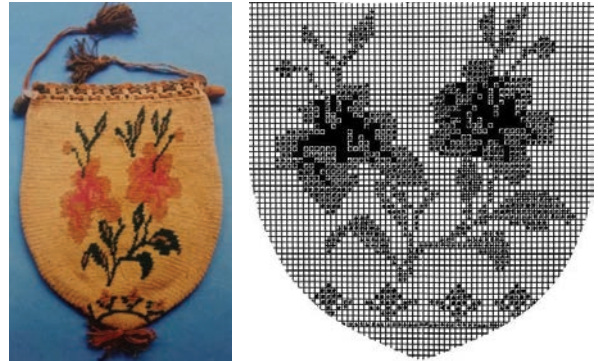
Fotoğraf 9: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 2048

Para kesesi paraboloid (yarım elips) biçimli olarak çalışılmıştır. Kesenin kaide kısmına, düzgün sıralı üçgenlerden oluşan bir bordürle başlanmıştır. Gövde kısmında, keseyi bezeyen “iki frezya çiçeği dalı” kese yüzeyine dikey olarak yerleştirilmiştir. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifini ile süslenmiştir.

Kese kaide kısmına, yatay bordürle bezenmiş, dörtgenler ile başlanmıştır. Gövde kısmında, “dalda çiçek” motifini yatay olarak sıralanmıştır. Bu motifini altta ve üstte yarım daireler oluşturularak tamamlanmıştır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları ve kaide ucu püskül ile süslenmiştir.

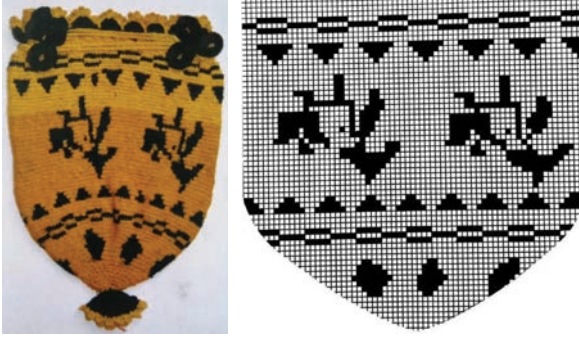
Fotoğraf 8: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 1983

Fotoğraf 10: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 2049

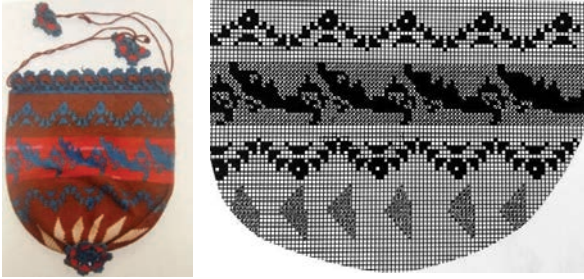
Kese kaide kısmına, saksıdan oluşan bir bordürle başlanmıştır. Gövde kısmında, düzenli bir sıralama ile yerleştirilen çiçek sepeti motifleri iki sıra halinde kese zeminini oluşturmaktadır. Ağız kısmı küçük çiçeklerden oluşan bir bordür ile tamamlanmaktadır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmakta, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifini ile süslenmektedir.

Kesenin kaide kısmına, küçük çiçeklerden oluşan bir bordürle başlanmıştır. Gövde kısmında, keseyi bezeyen “iki frezya çiçeği dalı” motifini dikey olarak kese yüzeyine yerleştirilmiştir. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları püskül ve koza, kaide ucu püskül ile süslenmiştir.

Fotoğraf 11: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No:2047

Kese kaide kısmına, dörtgenlerden oluşan bir bordürle başlanmıştır. Gövde kısmına, “iki tane lale” motifi yerleştirilmiştir. Bu motifi altta ve üstte yatay olarak sıralanmış, üçgenler ile birbirine bağlantılı kesik çizgiler sınırlamaktadır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları üç fiyonk şeklinde ve kaide ucu ise çiçek motifi ile süslenmektedir.

Fotoğraf 12: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 2050

Kese kaide kısmına, düzgün sıralama ile oluşan dörtgenlerle başlanmıştır. Gövde kısmına birbirini ardına paralel şekilde sıralanan yaprak motifleri yerleştirilmiştir. Bu motifi altta ve üstte yarım dairelerden oluşan su sınırlamaktadır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına bağcık yapılmakta, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifi ile süslenmektedir.

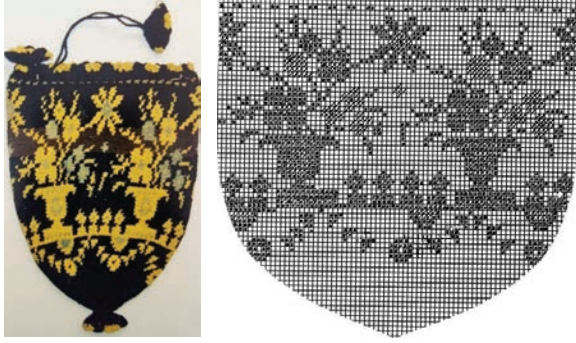
Fotoğraf 13: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 1803

Kese kaide kısmı, kısa kesik çizgiler ve dik-dörtgen çizgiden oluşan bir su ile başlanmaktadır. Gövde kısmına, yan yana sıralanan selvi ağaçları motifi dikey olarak yerleştirilmektedir. Ün üstte zigzag çizgilerden oluşan bir su, motifleri sınırlamaktadır. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifi ile süslenmektedir.

Fotoğraf 14: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 2831

Kese kaide kısmına, zigzag çizgilerin üzerine dörtgenlerin yerleştirilmesiyle oluşan bir su ile başlanmıştır. Gövde kısmına, kese yüzeyine bezeyen saksıdan çıkan “beşer tane küpe çiçeği” motifi dikey olarak dal uçlarına yerleştirilmiştir. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifi ile süslenmiştir.

Fotoğraf 15: Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi, Envanter No: 1646

Kese yüzeyine “saksıdan çıkan çiçek, tomurcuk, dal ve yapraklar” dikey olarak yerleştirilmiştir. Saksı aralarına küçük birimlerden oluşan motifler düzgün sıralanmıştır. Kese çiçek ve sivilize yapraklardan oluşan yarım daire şeklinde birimlerin birleştirilmesiyle düzenli bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kesenin ağzını büzmek üzere ağız kenarına iki taraflı bağcık yapılmış, bağcık uçları ve kaide ucu çiçek motifi ile süslenmiştir.

KAYNAKÇA

- Arseven Celal Esat (1943). *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Arseven Celal Esat (1950). *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Barışta, H. Örcün (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın (1993). *Anadolu Kadınının 9000 yılı*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mas Matbaacılık A. Ş.
- Devellioğlu, Ferit (1970). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Karamağaralı, Beyhan (1984). *Muhammed Siyah Kalem’e Atfedilen Minyatürler*, Ankara: Kültür ve Turizm Yayınları, Başbakanlık Basımevi.
- Koçu, Reşat Ekrem (1996). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Özbel, Kenan (1949). *Eski Türk keseleri, El Sanatları VI, Kılavuz Kitapları*, Ankara: Halkevleri Bürosu.
- Pakalın, M. Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Parmaksızoğlu, İsmet (1983). *Evlîya Çelebi Seyahatname (Giriş)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Sarı, Mevlüt (1982). *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- Sarıoğlu, Halide-Kayadibi, Pakize (2003). “Bursa Türk İslam Eserleri Müzesinde Bulunan İğne Örgüsü Keseler”, Motif 34, s. 16–19.
- Akalın, H. Şükrü vd. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünver, Süheyl (1951). *Levni, Professor of Art in Turkish Miniature at the Academy of Fine Arts*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünver, Süheyl (1957). *Levni, Ord. Professor, University of İstanbul and The Academy of Fine Arts*, İstanbul: Maarif Basımevi.

Sonuç

İncelenen on adet tığ örgüsü para kesesi sık iğne tekniği ile paraboloid (yarım elips)

biçimli olarak tek parçadan oluşturulmuştur. Keselerde çoğunlukla gül, frezya, küpe, lale ve selvi ağacı gibi süs bitkilerini tercih ettikleri dikkati çekmektedir. Bu bitkileri yaprak, tomurcuk ve dal biçiminde Türk kadınının doğaya uygun kopya ettiği görülmektedir. Renklendirmede de seçilen süs bitkilerinin doğadaki renklerine uygun renkleri çoğunlukla tercih ettiği görülmektedir.

Para keselerinde kenar süslemeleri tığ oyasından (trabzan, dolgu, zincir, atlama) oluşmaktadır. Ayrıca keselerin alt (kaide, badem) kısmı ve bağcıkların uçlarına çoğunlukla paraboloid biçiminde küçük keseler yerleştirilmektedir (Fotoğraf 6,7,8,11,12, 13, 14, 15). Diğerleri ise püskül ile zenginleştirilmiştir (Fotoğraf 9, 10).